

Marek Ciechowski

Krajobraz sakralny wyspy Thasos w Grecji

1. Wprowadzenie

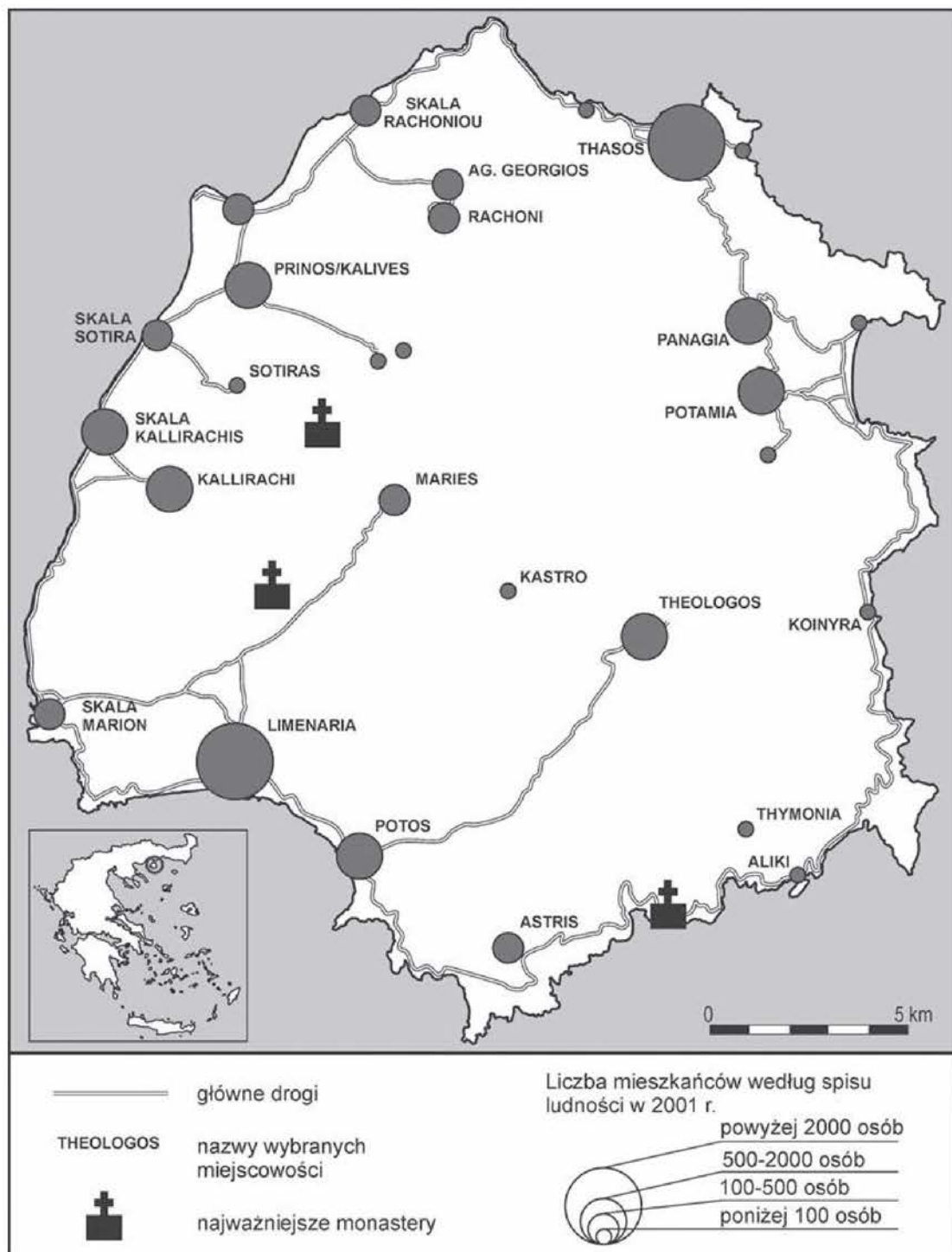
Jednym z przedmiotów badań geografii religii jest krajobraz sakralny, który kształtuje się niemal od chwili pojawienia się człowieka na danym obszarze. Pod tym pojęciem rozumie się m.in. rozmieszczenie obiektów kultu, takich jak monastery czy kościoły¹. Z czasem ten typ krajobrazu kulturowego ulega przekształceniom pod wpływem różnych czynników².

Geneza przestrzeni *sacrum* może mieć swoje korzenie w elementach środowiska przyrodniczego, całych systemach geograficznych oraz obiektach wybudowanych przez człowieka. Występowanie źródła, jaskini, pasma górskiego, itp., uznanych za święte, sprzyja powstaniu krajobrazu sakralnego³. Środowisko naturalne kształtuje także lokalizację obiektów sakralnych. Z jednej strony za obszary preferowane uznaje się te, gdzie koszty ekonomiczne wzniesienia świątyni są niższe, a czas budowy krótszy. Z drugiej strony ze względów religijnych (jako miejsca dobre do kontemplacji, medytacji) czy obronnych za bardziej odpowiednie niekiedy uważa się tereny trudno dostępne.

Jednak nie tylko środowisko przyrodnicze wpływa na krajobraz sakralny i jego kształtowanie. Do istotnych czynników zalicza się uwarunkowania społeczno-ekonomiczne, polityczne, administracyjne oraz wydarzenia historyczne. W ich konsekwencji zachodzą czasem przekształcenia w sieci osadniczej, rozmieszczeniu świątyni itd. Proces ten może być zarówno negatywny (opuszczenie lub zniszczenie miejscowości, obiektów sakralnych), jak i pozytywny (rozbudowa czy powstanie nowych jednostek osadniczych, kościołów).

Wyspa Thasos, nie zajmuje szczególnie ważnego miejsca w krajobrazie sakralnym prawosławnej Grecji. Posiada ona mniejsze znaczenie niż Góra Athos⁴ czy Meteora⁵. Niemniej znajdujący się tutaj klasztor Michała Archanioła jest powodem przybywania pielgrzymek z różnych części kraju.

Thasos (Thassos, Θάσος) znajduje się w północnej części Morza Egejskiego. Położona jest w jednym z trzynastu regionów administracyjnych Grecji, Macedonii

Ryc. 1.

Położenie wyspy Thasos na tle Grecji i rozmieszczenie najważniejszych monasterów na wyspie Thasos

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z greckiego spisu ludności z 2001 r. – www.statistics.gr

Wschodniej i Tracji w nomosie Kawali (Kavali). Należy do najbardziej na północ wysuniętych wysp greckich i leży zaledwie 7 km od wybrzeża kontynentalnego (ryc. 1). Zajmuje prawie 384 km² powierzchni, na której według spisu powszechnego w 2001 r. mieszkało ponad 13,7 tys. osób⁶.

W niniejszym artykule autor stara się przybliżyć przemiany, jakie zaszły w tej części Grecji od czasów antycznych do współczesnych, z określeniem ich wpływu na zmiany w krajobrazie religijnym. Uwzględniono zarówno uwarunkowania historyczne, gospodarcze, polityczne, administracyjne oraz te związane ze środowiskiem przyrodniczym.

Przy przygotowywaniu tego opracowania posłużono się nie tylko analizą dostępnej literatury naukowej, źródeł internetowych i zdjęć satelitarnych, ale także informacjami uzyskanymi z różnego typu folderów turystycznych oraz podczas podróży po wyspie Thasos. Jednak z uwagi na ograniczoną ilość materiałów nie poruszono szczegółowo wszystkich zagadnień, np. tych związanych z występowaniem dawnych klasztorów. Należy również pamiętać, że niektóre dane pochodzą z wykopalisk archeologicznych, a wiele obiektów i miejsc sakralnych istniejących w przeszłości albo nie odnaleziono, albo z braku danych w niewystarczający sposób opisano.

2. Zarys charakterystyki środowiska przyrodniczego Thasos

Thasos pod względem geologicznym zalicza się do krystalicznego masywu Riły-Rodopów. Tworzą go głównie skały metamorficzne takie jak: marmury, gnejsy i łupki. Wyjątek stanowi południowo-zachodnia część wyspy, którą budują margle i zlepience⁷. Znajdują się tutaj bogate złoża surowców mineralnych, pozyskiwanych już kilka wieków przed naszą erą⁸. Szczególnie ważne znaczenie w rozwoju gospodarczym wyspy miały kopalnie metali (złota, srebra, ołowiu, miedzi, żelaza, chromitu), a także kamieni półszlachetnych (opale, ametysty). Niektóre z tych zasobów uległy już wyczerpaniu (np. złota). Do dzisiaj natomiast wydobywa się biały marmur, którego kamieniołomy położone są w północnej, wschodniej i południowo-wschodniej części Thasos. Z kolei w rejonie miejscowości takich jak Ainyra (okolice dzisiejszej Potamii) i Koinira pozyskiwano złoto. W innych częściach wyspy także prowadzono działalność wydobywczą, głównie w okolicach Theologos, Limenarii, Maries, Sotiras i Kallirachi⁹ (ryc. 1).

Obszary wyżynne i górskie zajmują większość powierzchni wyspy. Najwyższy szczyt osiąga wysokość 1203 m n.p.m. i nosi nazwę Psario (Ypsarion, Ψαρίό)¹⁰. Główny grzbiet górski biegnie w kierunku północno-wschodnim od okolic Kallirachi i Skala Marion do Rachoni, a następnie skręca na południowy wschód, gdzie dociera w pobliżu Thymonii. Powoduje to, że stoki na południu wyspy są na ogół mniej strome, a doliny dłuższe, aniżeli w pozostałej części Thasos. Najważniejsze niziny nadmorskie występują w okolicach Limenas (Thasos), w rejonie Panagii i Potamii oraz Limenarii i Potos, a także na zachodzie – od Kallirachi do Skala Rachoniou. Linia brzegowa jest urozmaicona i bardzo zróżnicowana – od wysokich i skalistych po łagodnie schodzące wybrzeża.

Thasos leży w podzwrotnikowej strefie klimatycznej, charakteryzującej się łagodną, wietrzną zimą z niewielką liczbą dni mroźnych i z opadami śniegu. W lecie występuje pora sucha, a jesienią obserwowane są najwyższe opady¹¹.

3. Zarys historyczny i społeczno-ekonomiczny Thasos

Pierwsze ślady osadnictwa na Thasos pochodzą już z czasów prehistorycznych. Świadczą o tym wykopaliska archeologiczne przeprowadzone m.in. w południowej i południowo-zachodniej części wyspy. W jednej z odkrytych osad, o nazwie Kastri, położonej pomiędzy Theologos a Potos, znaleziono cmentarz¹². Na podstawie badań grobów ustalono jego pochodzenie na okres od ok. 1200 do 700 r. p.n.e.¹³

Wyspę najpierw zamieszkiwali Trakowie, a potem Fenicjanie¹⁴. Na początku VII w. p.n.e. Thasos skolonizowali Grecy z Paros (jedna z wysp archipelagu Cyklady)¹⁵. Okres szybkiego rozwoju gospodarczego wynikającego ze strategicznego położenia, występowania surowców mineralnych oraz prowadzonego handlu został zahamowany w V w. p.n.e. W tym czasie doszło do wojen perskich, a potem konfliktu z Atenami, w wyniku czego Thasos straciła swoje kolonie znajdujące się w części kontynentalnej (zwane Peraia). Następnie wyspa była pod panowaniem Spartan, Macedończyków (od 340 r. p.n.e.) oraz Cesarstwa Rzymskiego (a później Cesarstwa Bizantyjskiego), które przywróciło wyspie niepodległość¹⁶.

Generalnie rzecz ujmując, w starożytności Thasos przeżyła okres szybkiego rozwoju gospodarczego i wzrostu liczby ludności. Według różnych szacunków wyspę zamieszkiwało kilkakrotnie więcej osób niż dzisiaj. Niektóre źródła podają, że liczba mieszkańców mogła wynosić kilkadziesiąt tysięcy (wg G. Perrota nawet do 80 tys. osób)¹⁷.

Najważniejszą miejscowością wyspy był wówczas Limenas (inaczej nazywany tak samo jak wyspa – Thasos). Miasto posiadało mury, agorę, akropol oraz dwa porty. Do innych ważnych ośrodków w tym czasie należy zaliczyć Alik (Alyki), które słynęło z kamieniołomów marmuru, Demetrium (położony na północ od dzisiejszej Limenarii), Hevraio (w północno-zachodniej części wyspy) oraz wspomnianą już Ainyrę i Koinyrę. Osadnictwo skupiało się głównie na nizinach i w dolinach¹⁸.

W kolejnych wiekach Thasos była obiektem najazdów m.in. Arabów, Genuńczyków i Wenecjan¹⁹. Na początku drugiej połowy XV w. wyspa ostatecznie przeszła w posiadanie Imperium Osmańskiego, które zakończyło się dopiero w 1912 r. W latach 1770–1774 wyspa znajdowała się pod panowaniem rosyjskim²⁰. Mieszkańcy Thasos bardzo często byli celem ataków piratów, które trwały do XVIII w.²¹ W 1813 r. sułtan turecki Mahmud II przyznał Thasos egipskiemu paszy, Muhammadowi Ali. Okres rządów turecko-egipskich trwał do 1902 r.²²

Ciągle zagrożenie najazdami sprawiło, że mieszkańcy postanowili przenieść swoje osadnictwo z nizin nadbrzeżnych w głąb wyspy. W tym czasie powstały i rozwinęły się takie miejscowości jak: Maries, Kastro, Theologos, Panagia, Sotiras, Kallirachi, itp. (ryc. 1). Niektóre z nich położone są na wysokości 400–600 m n.p.m. (np. Kastro). Stolicą wyspy najpierw było Theologos, a od lat 1838–1840 funkcję tę przejęła Pa-

nagia²³. Liczba ludności od czasów starożytnych znacznie spadła. Według szacunków w XVIII w. było zaledwie kilka tysięcy mieszkańców²⁴. Z czasem na wybrzeżu powstały tzw. skale (kalyves, kalyvia). Były to sezonowe osady dla mieszkańców z miejscowości położonych wewnątrz wyspy (np. taką funkcję pełniła Skala Sotira dla Sotiras)²⁵.

Przełom XIX i XX w. to okres ponownego rozwoju gospodarczego, głównie zachodniej części Thasos, związanego z wykorzystaniem zasobów surowców mineralnych, które zostały przeznaczone przede wszystkim na eksport. W wyniku tego ożywienia przemysłowego powstała miejscowość Limenaria, do której przybywała ludność z Kastro²⁶.

Ostateczne wyzwolenie wyspy spod panowania tureckiego nastąpiło jesienią 1912 r. Od tego czasu wyspa należy do Grecji, z wyjątkiem okresu okupacji w czasie drugiej wojny światowej²⁷.

Obecnie rozwijają się przede wszystkim miejscowości położone na wybrzeżu. Stolicą wyspy ponownie, jak w starożytności, jest Limenas (Thasos). W przypadku osad położonych w głębi wyspy jest obserwowany odpływ ludności do tzw. skal, które pełnią głównie funkcję turystyczną²⁸. Najwięcej mieszkańców obecnie posiada Limenas i Limenaria (ryc. 1).

4. Przemiany krajobrazu religijnego Thasos

Najstarsze zachowane ruiny obiektów sakralnych pochodzą ze starożytności. Świątynie i sanktuaria znajdują się głównie na obszarze Limenas oraz Aliki. Najwięcej miejsc związanych z kultem z tamtego okresu posiada stolica wyspy. W obrębie dawnych murów miejskich widoczne są fundamenty lub inne pozostałości m.in. po świątyni Zeusa (położonej na agorze), Heraklesa, Posejdona, Artemidy czy Dionizosa. Na akropolu istniały sanktuaria poświęcone Apollinowi, Atenie oraz Panu. Za murami, na przylądku o nazwie Evreokastro (Evraiocastro), znajdowała się świątynia Demeter. W okolicy innych miejscowości starożytnych również istniały miejsca kultu (np. Demetron)²⁹.

Na zachód od Limenas, za murami miasta istniała także nekropolia. Okres jej powstania przypada najprawdopodobniej na IV w. p.n.e.³⁰

Po pojawieniu się chrześcijaństwa na wyspie, dotychczasowe świątynie uległy zniszczeniu lub opuszczeniu. Niekiedy miejsca po tych obiektach sakralnych były wykorzystywane pod budowę kościołów. Za przykład posłużyć tu może wzniesienie bazyliki wczesnochrześcijańskiej na przylądku Evreokastro.

Na obszarze dzisiejszej miejscowości Thasos zachowały się ruiny trzech bazylik. Oprócz wspomnianej w Evreokastro, istniała jeszcze jedna na agorze oraz druga poza murami starożytnego miasta. W Aliki z kolei na wzniesieniu można zobaczyć pozostałości po dwóch świątyniach wczesnochrześcijańskich leżących obok siebie.

Z pozostałych obiektów z tego okresu warto jeszcze wymienić Tsoukalario, położone w okolicy Limenas, gdzie znajdował się kompleks budynków posiadający kaplicę oraz cmentarz z okresu środkowobizantyjskiego³¹.

Wraz ze zmianami w osadnictwie nastąpiło przeobrażenie krajobrazu sakralnego. Opuszczenie wybrzeży pociągnęło za sobą pozostawienie dotychczasowych miejsc kultu. Ludność przeniosła się na tereny wyżej położone i w głąb lądu. Na akropolu wybudowano średniowieczny zamek, gdzie umieszczono kaplicę. Także większość monasterów na Thasos znajduje się wewnątrz wyspy³². Wyjątek stanowi klasztor Michała Archaniola na skalistym wybrzeżu na zachód od Alik, którego lokalizacja jest związana m.in. z występującym w tym miejscu świętym źródłem (ryc. 1).

Najstarsze istniejące i funkcjonujące obecnie kościoły pochodzą głównie z początku XIX w. Cerkwie powstały przede wszystkim w górskich wioskach oraz miejscowościach położonych na stokach. W szczególności należy wymienić świątynie: w Maries, Kastro, Potamii, dawnych stolicach wyspy – Theologos i Panagia oraz Thasos.

Od XX w. nowe obiekty sakralne powstają głównie na wybrzeżu. Jednak niektóre miejscowości, zwłaszcza te o charakterze turystycznym, nadal nie posiadają kościołów.

5. Elementy krajobrazu religijnego a turystyka religijna i pielgrzymkowa

Thasos należy do wysp chętnie odwiedzanych przez turystów. Jedną z oferowanych atrakcji jest wycieczka wokół wyspy. Podczas tej podróży turyści zwiedzają najważniejsze obiekty położone w pobliżu głównej drogi (ryc. 1). Zalicza się do nich: klasztor Michała Archaniola, Alik, Panagię oraz Limenas. Turystyka religijna odbywa się zarówno w zorganizowanych grupach, jak i indywidualnie, co jest możliwe dzięki istniejącej komunikacji autobusowej.

Pozostałe obiekty sakralne z uwagi na swoje położenie należą do rzadziej odwiedzanych. Warto tu jednak wymienić kaplicę Panagoudę z cudowną ikoną, znajdującą się przy monasterze, w drodze pomiędzy Skala Marion a Maries oraz stare cerkwie.

5.1. Klasztor Michała Archaniola

Początki tego najważniejszego klasztoru na Thasos sięgają XIII w.³³ Leży on na stromym, skalistym wybrzeżu w południowej części wyspy, pomiędzy Astris a Alik. Z uwagi na przechowywaną relikwię gwoździa z krzyża Chrystusa oraz święte źródło, monaster jest celem zarówno pielgrzymów, jak i turystów.

Obecnie miejscem tym opiekują się siostry zakonne. Podczas spisu w 2001 r. na obszarze jednostki statystycznej o nazwie M. Archangelou (M. Αρχαγγέλου) znajdowało się 36 osób, w tym 30 kobiet³⁴.

5.2. Alik

W południowo-wschodniej części wyspy znajduje się półwysep, gdzie zachowały się ruiny obiektów z okresu antycznego i wczesnochrześcijańskiego. W przeszłości

w tym miejscu funkcjonowały kamieniołomy białego marmuru. Z obiektów sakralnych pozostały fundamenty starożytnej świątyni na wybrzeżu oraz położone na wzniesieniu dwie bazyliki (bazylika podwójna).

5.3. Kościół w Panagii

Nazwa miejscowości pochodzi od Matki Boskiej (Maryi Panny). Pod jej wezwaniem znajduje się w Panagii kościół z pierwszej połowy XIX w. Cerkiew ta słynie m.in. ze starego ikonostasu.

5.4. Agora wraz z otoczeniem w Limenas (Thasos)

W każdym starożytnym mieście agora stanowiła centrum życia handlowego, politycznego i religijnego. Zlokalizowano w jej obrębie świątynię Zeusa, sanktuarium Theagenesa, który zasłynął jako zwycięzca podczas olimpiady oraz dwa ołtarze. W późniejszym okresie zbudowano w tym miejscu bazylikę wczesnochrześcijańską, wykorzystując materiał z kilku budynków z agory.

Na wschód od starożytnego rynku zachowały się ruiny świątyń: Artemidy, Dionizosa i Posejdona, a na południowym-zachodzie – Heraklesa. W 1835 r. natomiast przy agorze powstała cerkiew pod wezwaniem św. Mikołaja.

5.5. Akropol w Limenas (Thasos)

Akropol składa się z trzech szczytów. Na pierwszym wybudowano świątynię Apollina, w miejscu której powstał średniowieczny zamek. Obok pozostałych fragmentów murów obronnych, dwóch wież oraz cystern, widoczne są pozostałości kaplicy.

Na drugim wzniesieniu sprawowano kult poświęcony Atenie. Jednak z dawnej świątyni do dzisiejszych czasów przetrwały jedynie fundamenty.

Najlepiej zachowany obiekt sakralny znajduje się na najwyższym szczycie akropolu. Jest to półokrągłe wykute w skale wgłębienie ze śladami płaskorzeźby. W starożytności stanowiło centrum otwartego sanktuarium Pana.

5.6. Evreokastro

Ten przylądek znajdujący się w północno-wschodniej części Limenas (Thasos) stanowi dobry przykład przemian krajobrazu sakralnego. Najpierw istniała tu świątynia antyczna, następnie bazylika wczesnochrześcijańska, a od 1960 r. kaplica.

Według badań archeologicznych początki kultu w Evreokastro sięgają końca VI w. p.n.e. Obiekt sakralny poświęcony był Demeter, ale na podstawie zachowanych napisów stwierdzono, że czczono w tym miejscu także Zeusa, Atenę, Artemidę, Korę oraz nimfy.

Około V i VI w. n.e. obszar ten ponownie jest wykorzystywany w celach religijnych. Obok kościoła powstaje w tym czasie cmentarz.

W okresie od VII do drugiej połowy XX w. na tym terenie nie sprawuje się żadnych obrzędów. Ponowne zagospodarowanie przylądka wiąże się z budową kaplicy Świętych Apostołów³⁵.

6. Wnioski

Wyspa Thasos stanowi dobry przykład na to, w jaki sposób różnorodne czynniki zmieniają krajobraz sakralny. Najlepsze warunki środowiskowe do rozwoju osadnictwa, a co za tym idzie budowy obiektów religijnych, posiadają wybrzeża i górskie doliny. Jednak zagrożenie napadami sprawiło, że mieszkańcy musieli przenieść swoje siedziby w głąb lądu. Nie pozostało to bez wpływu na lokalizację kościołów czy monasterów.

Warto zauważyć, że czynniki te miały różne znaczenie w poszczególnych okresach. Od wczesnego średniowiecza do XIX w. wydarzenia polityczne i historyczne sprawiły, że tereny najbardziej dogodne dla rozwoju społeczno-ekonomicznego były praktycznie całkowicie opuszczone. Od XIX w. wybrzeża ponownie zostają zagospodarowane. Szczególnie proces ten nasilił się wraz z rozwojem turystyki masowej, czyli w ciągu ostatnich 40 lat.

Przypisy:

¹ E. Bilska-Wodecka, *Krajobraz religijny czy święta przestrzeń?* [w:] B. Izmailow (red.) *Przyroda – Człowiek – Bóg*, Kraków 2004, s. 264.

² A. Jackowski, *Święta przestrzeń świata*, Kraków 2003, s. 71.

³ *Ibidem*.

⁴ A. Naumow, *Święta Góra Athos*, „Peregrinus Cracoviensis”, 2000, z. 8, s. 39–54.

⁵ W. Maciejowski, *Meteora – święte klasztory Grecji*, „Peregrinus Cracoviensis”, 2006, z. 17, s. 197–206.

⁶ *Concise Statistical Yearbook 2007*, Pireas, 2008 s. 51.

⁷ A.E. Kelepertsis, A. Bibou, *Heavy metal contamination of soils at old mining sites on Thasos Island, Greece*, „Environmental Geochemistry and Health”, 1991, vol. 13, s. 25.

⁸ *Ibidem*, s. 23; M. Vavelidis, S. Andreou, *Gold and gold working in Late Bronze Age Northern Greece*, *Naturwissenschaften*, 2008, vol. 95, s. 362; G. A. Wagner, E. Pernicka, G. Gialoglou, M. Vavelidis, *Ancient gold mines on Thasos*, „Naturwissenschaften”, 1981, vol. 68, s. 263.

⁹ D. Lazaridis, *Thasos and its Peraia*, „Ancient Greek Cities”, 1971, vol. 5, s. 1, 5–6.

¹⁰ A.E. Bakalopoulos, *Thasos. Son histoire, son administration de 1453 à 1912*, „Études Thasiennes”, 1953, t. II, s. 8; D. Lazaridis, *Thasos, op. cit.*, s. 4.

¹¹ *Ibidem*, s. 8.

¹² *Ibidem*, s. 14–15.

- ¹³ S. Owen, *Mortuary display and cultural contact: a cemetery at Kastri on Thasos*, „Oxford Journal of Archaeology”, 2006, vol. 25, nr 4, s. 357–370.
- ¹⁴ D. Lazaridis, *Thasos*, *op. cit.*, s. 15.
- ¹⁵ F. Megaloudi, S. Papadopoulos, M. Sgourou, *Plant offerings from the classical necropolis of Limenas, Thasos, northern Greece*, „Antiquity”, 2007, vol. 81, nr 314, s. 933; P. Gentelle, G. Sintès, *Les pulsation thasiennes*, „Mappemonde”, 1991, nr 1, s. 37.
- ¹⁶ D. Lazaridis, *Thasos*, *op. cit.*, s. 1, 17–20.
- ¹⁷ *Ibidem*, s. 22.
- ¹⁸ M. Brunet, *Thasos: structure du territoire et fonctionnement économique de la cité*, [w:] M. Domaradzki (red.), *Pistiros et Thasos. Structures économiques dans la Péninsule Balkanique aux VIIe–IIe siècles avant J.-C.*, Opole 2000, s. 185.
- ¹⁹ P. Gentelle, G. Sintès, *op. cit.*, s. 37.
- ²⁰ A. E. Bakalopoulos, *op. cit.*, s. 22–25.
- ²¹ M. Caravelis, R. Ivy, *From Mining Community to Seasonal Visitor Destination: The Transformation of Sotiras, Thasos, Greece*, „European Planning Studies”, 2001, vol. 9, nr 2, s. 189; P. Gentelle, G. Sintès, *op. cit.*, s. 37.
- ²² A.E. Bakalopoulos, *op. cit.*, s. 39–65.
- ²³ P. Gentelle, G. Sintès, *op. cit.*, s. 38–40.
- ²⁴ A.E. Bakalopoulos, *op. cit.*, s. 28, 34.
- ²⁵ P. Gentelle, G. Sintès, *op. cit.*, s. 39–40.
- ²⁶ M. Caravelis, R. Ivy, *op. cit.*, s. 189–192; P. Gentelle, G. Sintès, *op. cit.*, s. 39–40.
- ²⁷ A.E. Bakalopoulos, *op. cit.*, s. 79.
- ²⁸ P. Gentelle, G. Sintès, *op. cit.*, s. 38.
- ²⁹ M. Brunet, *op. cit.*, s. 185.
- ³⁰ F. Megaloudi, S. Papadopoulos, M. Sgourou, *op. cit.*, s. 933–934.
- ³¹ H.W. Catling, *Archaeology in Greece, 1981–82*, „Archaeological Reports”, 1982, nr 28, s. 48; H.W. Catling, *Archaeology in Greece, 1987–88*, „Archaeological Reports”, 1988, nr 34, s. 65.
- ³² W zależności od źródła jest podawana różna liczba monasterów oraz ich lokalizacja. Wynika to być może z niejednoznacznej terminologii, tzn. pod pojęciem monasteru, oprócz klasztoru, rozumie się także obiekty pozbawione kościołów, w których mieszkają mnisi lub które do nich należą. Na ryc. 1 przedstawiono te wymieniane najczęściej.
- ³³ D. Feissel, *Recueil des inscriptions chrétiennes de Macédoine du IIIe au VIe siècle*, „Bulletin de Correspondance Hellénique”, 1983, supplément VIII, s. 213.
- ³⁴ Wyniki spisu powszechnego są dostępne na stronie internetowej greckiego urzędu statystycznego: www.statistics.gr.
- ³⁵ A. Muller, *Les terre cuites votives du Thesmophorion de l'atelier au sanctuaire*, „Études Thasiennes”, 1996, t. XVII, vol. 1, s. 9–11, 25–26.

The sacred landscape of the Greek island of Thasos

(SUMMARY)

The paper describes the environment as well as the historical and political events that have shaped the contemporary "sacred landscape" of Thasos (Thassos). Thasos Island is located in the northern Aegean Sea. It is one of the thirteen administrative regions of Greece called Eastern Macedonia and Thrace (prefecture of Kavala). Thasos is located as far as 7 km from the mainland and is one of the northernmost of Greek islands.

The term "sacred landscape" refers to the common location of monasteries, churches, and other centers of worship. The island of Thasos is a good example of how various factors can alter a sacred landscape. The best conditions for settlement expansion and subsequent construction of new church buildings exist primarily due to favorable natural conditions for development, namely coastal lowlands and mountain valleys. In the past, however, the risk of enemy attacks caused local residents to move their homes inland. Hence, the oldest churches and monasteries are located inland.

*Marek Ciechowski, mgr
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Jagielloński
Kraków*

Widok Limenas (Thasos) z akropolu
(fot. M. Ciechowski)

Ruiny średniowiecznej kaplicy
na akropolu (fot. M. Ciechowski)

Sanktuarium Pana
(fot. M. Ciechowski)

Pozostałości po świątyni Dionizosa
(fot. M. Ciechowski)

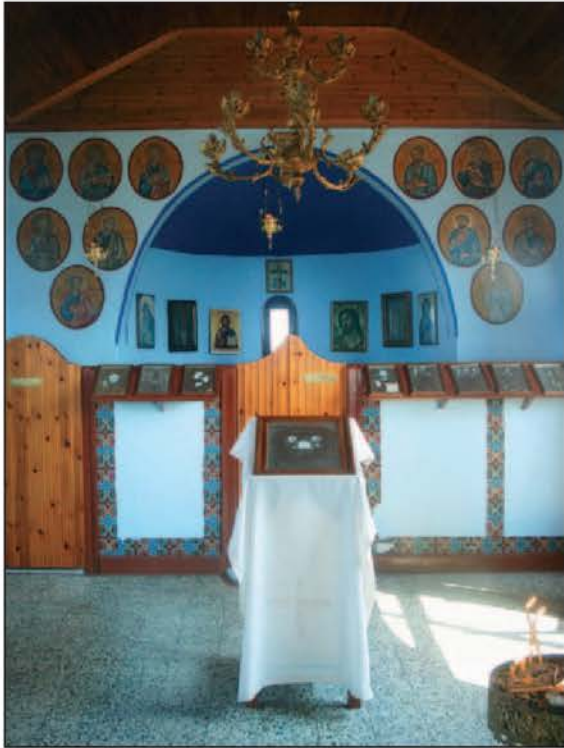

Kaplica na przylądku Evreokastro
(fot. M. Ciechowski)

Cerkiew św. Mikołaja w Limenas (widok
bez stojącej obok dzwonnicy)
(fot. M. Ciechowski)

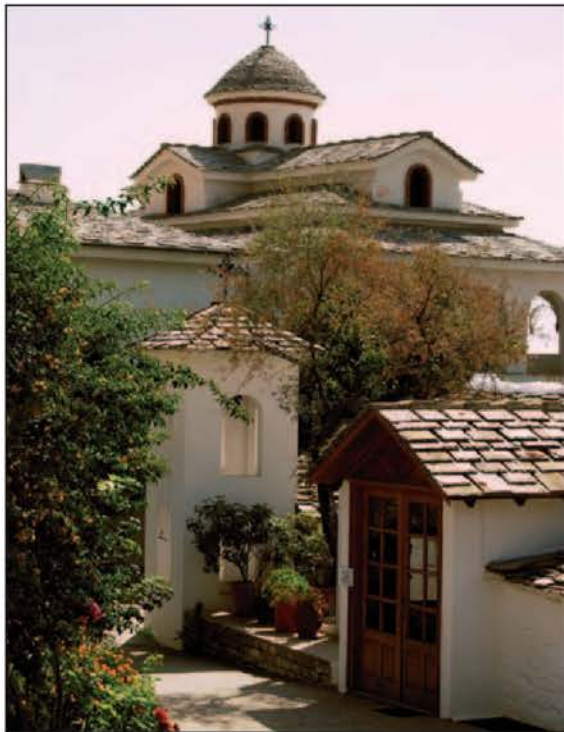

Wnętrze kaplicy na przylądku Evreokastro
(fot. M. Ciechowski)

Dzwonnica stojąca obok cerkwi
w Limenas (fot. M. Ciechowski)

Klasztor Michała Archaniola
(fot. K. Pustiowska)

Cerkiew w Panagii
(fot. M. Ciechowski)